

válság írája» címet viseli. Rendkívül meggyőző az, amit (a *Gondolatok a könyvtárban* és *Az emberek csoportjába tartozó költeményekkel kapcsolatban*) a költői szerep és helyzet-tudat megváltozásáról olvasunk; hogyan alakul át Vörösmarty a reménytelennek látszó politikai légkörben, a közösséghez a lelkesültség és az aggodalom pátoszával szövegeket intéző ódaköltőből magáramaradt, gyöttrő látásokkal küzdő vátelessé.

Ha az elvi alapot nem a maga miádenre, történelmi- társadalmi- világnézeti jelenségekre kiterjedő szélességében értjük, hanem az irodalomelmélet területére vonatkoztatjuk, Tóth Dezső módszerének és ábrázolásának elvi alapja egy, alkalmasint csak félig-tudatos poétikai fogalomrendszer, a műfajelméletnek igen határozott, de főként időbelileg, a fejlődési hosszmetaszetekben érvényesülő nézet-rendszere. Megint föl kell a figyelmet hívnom: magyar földön, irodalomtörténetírásunk marxista szakaszában is nagy szó az, ha az irodalomtörténetész ily határozottan tud poétikai és műfajelméleti belátásokra támaszkodni. Az egyes műnemek és műfajok jellegzetességeit tisztán, világosan látjuk, s erre ráépülhet nemcsak a konkrét művek elemzése, hanem a történeti fejlődésrajz is: témák és műfajok meggyökerezése, a műfaji változatok alakulása, módosulása az életpálya egyes szakaszaiban. Ragadjunk ki a sok példa közül utalásszerűen egyetlenét: Amikor Vörösmarty maga-szerkesztette folyóiratában mint lírikus a nyilvánosság elé lép, lírájának kifejezésbeli és műfaji jellege átalakul. Az előző szerelmes versek drámaibb, dinamikusabb felépítését a szentimentális líra simasága váltja fel: Vörösmarty birtokbaveszi a kor uralkodó lírai modorát. A műfaji módosulások jól kirajzolódnak a drámaíró Vörösmarty fejlődésében: a korai drámák shakespearei história-színezetét a harmincas években a franciás romantikus dráma nagy hulláma váltja fel, majd a negyvenes évek realizmus felé hajló légkörében

megint a shakespearei stílushoz tér vissza. Idézhetném a *Csongor* drámai formájának elemzését, vagy a hősi epika *Zalán* utáni szakaszának átalakulását, nemcsak tartalom, hanem epikus magatartás szempontjából is. De legyen most elég ez a pár utalás.

A szemlélet és a beleélés friss erejének megvan a tükröződése Tóth Dezső stílusában is. Ennek a stílusnak nemcsak precízitása és tömörsége van, hanem sokszor lenyűgöző kifejezőereje is, különösen egy-egy jelentős mű elemzése vagy egy-egy költői magatartásforma bemutatásakor. Ilyenkor igéi és jelzői valósággal megelevenednek: a *Gondolatok*-ban és *A vén cigány*-ban a párbeszédifikciót „szinte elsöpri a belső indulatok kifejezésének spontán ereje, tervszerűtlen izgalma”. Ilyen és hasonló mondatok közepette visszán hat egy-egy stílus-szeplő: a szokincs és a nyelvhasználat helyenkint kiütököző gondatlansága, pongyolasága: az aki, amely, ami laza használata, a „kiprovokál”, mint korszerű ige (84. lap), „ámokfutás” (147, nem is illik a kifejezendő tényre); valami „fölkött” gúnyolódik (96. lap); az idegen szavak és kifejezések indokolatlan túltengése („az irodalomtörténeti imitáló szándék”, 170. lap). A német nyelv közvetlen, bizony sokszor rontó hatása a magyar köznyelvre már megszűnt, de túlélte hagyatéka, a germanizmusok; irtuk csak őket továbbra is.

Összefoglalva: Tóth Dezső monográfiájának kiemelkedő erényei: társadalom- és irodalomszemléletének határozottsága és elvszerűsége, a szerző mély beleélőképessége és logikus történeti látása, műelemzéseinek lélektani és poétikai gazdagsága. Hibái és fogyatkozásai részint éppen erényeiből, részint az önmaga elé szabott korlátokból származnak, inkább a háttér fogyatékoságát jelentik, s nem zavarják a kialakított Vörösmarty-kép irodalmi hitelességét. Az egész mű marxista irodalomtörténetírásunk egyik legjelentékenyebb alkotása.

Barta János

VAJDA PÉTER :

KÖLTEMÉNYEK PRÓZÁBAN

Magyar Könyvtár sorozat

Magvető, 1958. (A bevezető tanulmányt írta és sajtó alá rendezte: Miklós Róbert)

A reformkor egyik sokszínűen érdekes, tragikus hírtelenséggel elhunyt író-egyéniségét ismerteti az irodalom iránt érdeklődő közönséggel a Magyar Könyvtár új kötete. A Magyar Könyvtár sorozatának célja, hogy ismeretlen vagy kevésbé ismert alkotókat és alkotásaikat megmentsen a teljes feledéstől, hogy irodalmunknak ebből a sajnos még

mindig jelentős hányadából úgy válogasson, hogy ne csak a kuriózumszerű érdekességet, hanem a hézagpótló lényegét is megkapja az olvasó. Megfelel-e az új kötet a célnak? Úgy és azt adja-e, amit a sorozattól és Vajda Péter munkáinak kiadásától várunk?

„Költemények prózában” — olvassuk a címet s a gyanútlanabb olvasó valamiféle

modern, izgalmasan formabontó, meglepő írói művel vél megismerkedni. Vajda Péter neve a reformkor romantikus-hazafias levegőjét idézve a művek háttéréül, még különösebbé és vonzóbbá varázsolja a könyvet. Vajda Péter munkáiból az új kiadás főként a „*Dalhon*” című füzetek darabjaiból válogat költői prózát és kissé prózai költészetet. Az író munkásságának ez a része, így, a kötet élére helyezve, jelentőségét az összeállítás arányában is kiemelve, másféle olvasmányt nyújt, mint amit a sokatsejtető cím ígér, és kevesebbet, mint amit Vajda Péter működése a magyar irodalom számára jelentett. A „*Dalhon*” költői prózája nehéz, fárasztó olvasmány, a német romantika misztikusan rajongó panteizmusa ötvöződik benne a reformkor hazafias-progresszív eszméivel. Sem részletzsépségei, sem műfaji érdekessége nem tudja ma már élményszerűvé varázsolni. Megértése a reformkori olvasók számára is komoly erőpróbát jelentett, igen keveseknek szóló irodalom volt ez akkoriban is, épp ezért, komoly hatást nem gyakorolt sem a kortársakra, sem a későbbi nemzedékre. Ilyenformán az olvasmányosság meg az irodalomtörténet szempontjából is kevésbé indokolt, hogy a válogatás Vajda sokszínű és sokoldalú munkásságából éppen ezeket a műveket emeli ki.

A kötet utószava hangsúlyozza Vajda Péter reformkori irányzatosságát, különösen a beszélyekről úgy emlékezik meg, hogy azok „határozottan túlmutatnak a liberális nemesi szemléleten”; hogy az író életének minden törekvése és küzdelme korának nagy-szerű, nemzetet mozgósító és nemzetet fel-emelő programját szolgálta; idézi Petőfi versét is, ki „a függetlenség hőseit” siratta korai és váratlan halálakor. Mit mutat ebből az irányzatos hazafiasságból a kötetben legjelentősebbé emelt költői próza? A természet dicsőítésében a napnak, délnak, fénynek és viharnak rajongó, költői himnuszát; a tett és munka dicséretét a Vörösmartyéval összehangzó szavakkal; a természetben, az isteni-rendű „Zat”-ban megnyilatkozó egyenlőség-törvényének az emberiségre szóló érvényét; a megismerésbe, az emberi tettek nagyszerűségébe vetett romantikus hitet. Mindezekben kétségtelenül benne van a reformkori ember cselekvő hazafiassága, a nagy célok felé törő emberi akarat feltétlen igenlése, de egy, sajátosan elvont, költőien filozófikus, áttételes formában.

Költői prózájában a felvilágosodás eszméinek eleven hatását érezzük. A „*Polgár*” című részben az ész himnikus dicséretét olvasva, a romantikus stílusjegyek mögött a XVIII. század visszhangját halljuk. Szinyeyi Ferenc Vajda beszélyeinek keleties vonásában Voltaire hatására mutat rá. Irodalmi munkássága mellett az oktatás feladatának

elkes vállalásában az aufklárista felvilágosító hivatástudata vezeti. Kevés reformkori írónk van, akinél a felvilágosodás és romantika találkozása ilyen tettenérhetően mutatkozik, s akinek munkássága ilyen világosan és ilyen egyértelműen igazolná, hogy a két eszméarámlat között volt elevenen ható, a reformkor eszméit megtermékenyítő kapcsolat.

Az utószóban hangsúlyozottan említett beszélyek irodalmi célkitűzéseiben a felvilágosodás irodalmi követelményeit viszik tovább: a regényességgel, a különös, távoli világok varázásával az olvasóközönség szórakoztatására apellál, de ugyanakkor erősen él benne a didaktikus szándék: az események közé beszótt unalmas, száraz elmélkedésekkel megtűzdelt meseszövevi módszerben a felvilágosodás-kori román irodalom sejjik vis-sza. Vajda Péter filozófiai elméleti igényességével, hazafias pátozásával, az idegen országok, idegen tájak különösségében a realitás színeivel és nem utolsósorban a humoros, irónikus hanggal gazdagítja és viszi tovább ezt a műfajt. Vajda Péter itt, a regényes elbeszélésekben találta meg leginkább a korabeli olvasóközönséghez az utat, ezek a beszélyek azok, melyek Vajda Péter írói egyéniségének színességét és reformkoriságát a legszebben és legvonzóbban mutatják. A páriák, a rabszolgák erkölcsi fölényének bemutatása, jogaik bátorhangú követelése s egyidejűleg zsarnokaik határozott megbélyegzése valóban a reformkor jobbágy-felszabadító programjának egyik legszebb megfogalmazása. De vajon több-e ez, mint a liberális nemesi szemlélet? Hiszen a beszélyek cselekménye — noha éles ellentéteket vet fel — általában egy, mindkét félnek kedvező megoldásba torkollik, vagy pedig a lázadók bukásával végződik. A kiváló és erényes rabszolgák meg a szívtelen és kegyetlen zsarnokok mellett rendszerint ott találjuk az erkölcsös, elítélletektől ment gondolkodású kiváló bráminokat is. Önkéntelenül is Eötvös hasonló eszméket hordozó regényalakjai jutnak eszünkbe: a tragikusan elbukó Orbán diák és az ugyancsak tragikusan ábrázolt főúr: Telegdi. — Másrészt, Vajda Péter a reformkor jobbágyvédő és jobbágy-felszabadító programját a különösbbe: az egzotikus keleti környezetbe vetíti. Módszerének költői volta, alkalmazkodása az olvasóközönség igényeihez, sőt, progresszív irányzatossága is vitán felül áll, de ha arra gondolunk, hogy Vörösmarty szinte a politikai agitáció közvetlenségével fogalmazta meg hasonló gondolatait, akkor nincs rá elegendő alapunk, hogy Vajda Péter írói munkásságát általában a reformkor haladó liberális nemesi programja fölé helyezzük.

A beszélyek értékéből azonban ez mitsem von le, inkább arra kell rámutatnunk, hogy

a kötet összeállítása és utószava között ellentmondás van, s hogy ez az ellentmondás a Vajda Péter munkásságának egészét és jellegét hibás beállításban tünteti fel. Az utószó az író reformkori irányzatosságáról, sokoldalú tevékenységéről és törekvéséről beszél — a kötet jelentős hányada pedig épp azokból az írásokból tevődik össze, melyek Vajda politikai és progresszív hazafiasságát a legáttételesebben, legelvontabban hordozzák. Vajda irányzatosabb volt, mint ezt költői prózája mutatja, ám a kötetben méltatlanul elhanyagolt beszélek politikai és társadalmi mondanivalója kevesebb volt, mint amit az utószó hirdet. Vajda kétségtelenül bátorhangú nyilatkozatai, erkölcsi szilárdsága és megnemalkuvása mellett semmivel sem ment tovább, mint korának haladó liberális nemessége. Szabadságot, igazságot és egyenlőséget akart, de a haladás békés útján, az igazság eszméjének vérnélküli diádalra juttatásával. Ahogy a munkára és tettere biztató írásaiban Vörösmarty szavainak előhangját és visszhangját halljuk, a forradalom gondolatának riasztó felvetésében, az előjogait féltő nemesi osztály figyelmeztetésében Eötvös aggódó, féltő hangjára ismerünk. — De ha az utószó ennyire kiemeli Vajda regényes elbeszéléseinek jelentőségét, miért ad a válogatás ilyen keveset belőle? Annál is inkább hiányoljuk, mert beszéleyeit szívesen olvasták, s mint ilyenek a reformkori olvasóközönség érdeklődéséről és irodalmi izléséről is tanúskodnak. Különösen keveselljük és hiányoljuk a Vajda humoros, ironizáló hangját megszólaltató darabokat. Szívesen olvastunk volna még néhány részletet „A legszebb leány” című beszélyből, s a „Konju-cse” című elbeszélése is ide kíváncznék. Vajda magyartárgyú, sőt korabeli témát feldolgozó írásai is hozzájárulnának, hogy sokoldalú próbálkozásait megismerjük; a „Mária” című történetben a kedves és szép leírások, az „Attila” címűben a felvilágosodás és romantika együttesének érdekes példáját kapnánk, s mindkettőben világosabb képet

Vajda közvetlenebb irányzatosságáról. Elbeszélései kétségtelenül kevésbé kidolgozottak és kevésbé művésziek, mint költői prózája, de vajon ez az egyenetlenség, a szándékok sokfélesége mellett az összefogó költői erő hiánya nem jellemző-e az íróra? Jogos-e, hogy munkásságából kiemeljük és jellemzővé tegyük egy oly részt, amely csak egyik — művészen talán előnyös — oldaláról mutatja be az író, de nem sűríti magába mintegy irodalmi törekvéseinek összességét? Ez a Vajda Péter, akivel a kötet anyaga és az utószó megismertet szinte mentes azoktól az egyenetlenségektől, művészi hibáktól, amelyek munkásságát jellemezték. A művészi fogyatékoságok pedig szintén meghatározzák életművét, rangsorolják az értékeinek megfelelő helyre, de mindenképpen jóval lejjebb, mint amilyenre a jelen válogatás érdemesítené.

Még néhány szót a jegyzetekről. Ha a könyv főként a költői prózát tartalmazza, nem ártott volna röviden ismertetni Vajda Péter mitológiájának lényegét. Az amúgyis homályos fejtegetések így gyakran érthetetlenek, különösen azoknak, akik az író munkáit kevésbé ismerik. Nem magyaráz meg minden mitológiai nevet egyenként sem, helyenként az olvasó talán megsejti a jelkép mögött a gondolatot (64—65. l.), helyenként azonban nagyon érezzük a jegyzet hiányát. A világ teremtéséről szóló „Eszdér” ciklusban a „Nemer” magyarázatát hiába keressük (85. l.), pedig itt nem is ennek az egy szónak, hanem az egész filozófikus-mitológiai apparátusnak magyarázatát igényelné az olvasó (pl. nem egészen világos, hogy Nemer azonos-e Ellenerővel, mi Ellenerő jelentése, mi az Ősanyáé a Zat mellett, és így tovább).

Vajda Péternek ma már csaknem hozzáférhetetlen műveiből kaptunk ismertetőt, és reméljük, hogy lesz még mód arra, hogy egy későbbi kiadás pótolja a jelen válogatás hiányait.

Mezei Márta